

เกษตรอินทรีย์: วิถีความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์
Organic Agriculture: The Sustainable Way of Thai Farmers
in Surin Province

ภัฏชาวัชร สุขเสน, วรภุรี มุลสิน, วันชัย ชูศรีสุข, พระปลัดสุระ ญาณธโร, พระครูเกษมอาจารย์สุนทร
(ศุภกิตติ์ ชนุชรัมย์), พระครูปริยัติปัญญาโสภณ, พระปลัดกิตติ ยุติธโร
Phatchawat Suksen, Worabhuri Moonsin, Wanchai Chusrisuk,
PhraPaladSura Yanataro, Phrakrukasemjarasunthorn (Suppagit Chanutram),
PhraKrupariyattipunyasophon, Phrapaladkit Yuttitharo
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตสุรินทร์
Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Surin Campus
Corresponding Author, E-mail: patchavat.suk@mcu.ac.th

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ และ 2) ยกระดับมาตรฐานและส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and Development: R&D) โดยการศึกษาข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Data) และการเก็บข้อมูลจากกลุ่มเป้าหมายได้แก่ 1) กลุ่มผู้บริหารภาครัฐ/ผู้นำท้องถิ่น จำนวน 5 คน 2) กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการด้านเกษตรอินทรีย์ จำนวน 5 คน 3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ จำนวน 15 คน รวม 25 คน โดยการสัมภาษณ์แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เชิงพรรณนา

ผลการวิจัยพบว่า

1. รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ มี 4 วิธี คือ 1) ด้านการแสวงหาความรู้ของเกษตรกร 2) ด้านการจัดเก็บความรู้ มีการจัดเก็บความรู้แบบการจดจำมากกว่าการจดบันทึก 3) ด้านการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ความรู้ 4) ด้านการประยุกต์และใช้ประโยชน์จากความรู้

2. การยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ มีหลักการและวิธีดำเนินการ คือ 1) การพัฒนาแนวคิด 2) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้เบื้องต้น 3) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้อย่างละเอียด 4) การพัฒนาแนวคิดผลิตภัณฑ์ 5) การวางผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด กลุ่มเกษตรอินทรีย์มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกันและกัน สร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจแก่ตลาดที่เข้ามาซื้อผลผลิต ทำให้มีตลาดจำนวนมากเข้ามาติดต่อซื้อสินค้า สามารถบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพและปรับตัวเข้ากับตลาดได้เป็นอย่างดี

คำสำคัญ: เกษตรอินทรีย์, ความยั่งยืน, เกษตรกรไทย

ได้รับบทความ: 6 พฤษภาคม 2567; แก้ไขบทความ: 11 มิถุนายน 2567; ตอรับตีพิมพ์: 14 มิถุนายน 2567

Received: May 6, 2024; Revised: June 11, 2024; Accepted: June 14, 2024

Abstract

The purposes of this research were: 1) to study and analyze the form and management of organic farming knowledge among farmers. and 2) to raise standards and promote organic agricultural products among farmers in Surin Province. It is research and development (Research and Development: R&D) by studying qualitative data (Qualitative Data) and Data collection from the target groups included 1) a group of government administrators/local leaders, 5 people, 2) a group of village scholars/organic agriculture academics, 5 people, 3) a group of community representatives/farmers who do organic farming, 15 people, total. 25 people were interviewed and the data were analyzed descriptively.

The research results found that:

1. The format and management of organic farming knowledge of farmers has 4 methods: 1) the knowledge seeking side of farmers 2) the knowledge storage side Knowledge is stored by remembering rather than taking notes. 3) Knowledge exchange and dissemination. 4) Knowledge application and utilization.

2. Raising standards to promote organic agricultural products, a path to sustainability for farmers in Surin Province. There are principles and procedures: 1) concept development 2) preliminary business, financial, and technology evaluation 3) detailed business, financial, and technology evaluation 4) product concept development 5) product placement Go to market Organic farming groups create networks with each other. Build confidence and trust in the market that comes to buy produce. causing a large number of markets to come in and contact to buy products Able to manage the group effectively and adapt to the market well.

Keywords: Organic Agriculture, The Sustainable Way, Thai Farmers

1. บทนำ

ปัจจุบันสภาพการณ์ทั่วไปของเกษตรกรไทยนั้น ยังต้องเผชิญกับปัญหาหรือภัยพิบัติที่มาจากหลายสาเหตุ ซึ่งภัยพิบัติเหล่านั้นมีแนวโน้มจะทวีความรุนแรงมากขึ้น อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ทรัพยากรและระบบนิเวศน์เสื่อมโทรม ซึ่งสภาพการณ์ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นทั้งการเกิดอุทกภัย ดินถล่ม ภัยแล้ง รวมถึงปัญหาการเกิดโรคระบาดและแมลงศัตรูพืชระบาด ได้ส่งผลกระทบในวงกว้างทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สร้างความเดือดร้อนต่อประชาชน และสร้างความ

เสียหายต่อระบบเศรษฐกิจโดยตรง เพราะพื้นที่การเกษตรและผลผลิตการเกษตรได้รับความเสียหายจากภัยพิบัติต่าง ๆ เป็นประจำทุกปีทำให้เกษตรกรสูญเสียรายได้และความมั่นคงในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังนั้น สถานการณ์ กิจกรรมในภาคเกษตรมีบทบาทน้อยลงทุกขณะ เราสามารถมองเห็นทิศทางการเปลี่ยนแปลงนี้ได้จากการทิ้งผืนนาให้กลายเป็นนาร้าง การทำนาไม่สามารถเป็นเพียงแหล่งรายได้เดียวของครอบครัว แม้จะเป็นการทำนาแบบคาดหวังรายได้จากการทำนาก็ตาม ชาวนาทุกวันนี้ดูจะห่างไกลจากภาพในเชิงอุดมคติที่เน้นระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง

จากประเด็นดังกล่าวมา โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ จึงถูกก่อตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ เหล่านี้ให้กับเกษตรกร โดยการนำการผลิตข้าวหอมมะลิที่เป็นพืชเศรษฐกิจสร้างรายได้ให้กับเกษตรกรในพื้นที่อยู่แล้ว ให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนมาจากการใช้สารเคมีในการผลิตมาเป็นการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ กลายเป็นพืชเศรษฐกิจที่มีคุณภาพปลอดภัย รวมทั้งสร้างชื่อเสียงให้กับเกษตรกรของจังหวัดสุรินทร์ด้วย ดังนั้น “ข้าวหอมมะลินทรีย์” (Organic Jasmin Rice) คือ ข้าวหอมมะลิที่ได้จากการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์ โดยหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี หรือสารสังเคราะห์ต่าง ๆ เช่น ปุ๋ยเคมี และใช้สารอินทรีย์ เช่น ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด แทน ข้าวหอมมะลินทรีย์ต้องปลูกในพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของดินค่อนข้างสูง มีแหล่งน้ำที่มีคุณภาพดีเหมาะสม และเป็นพื้นที่ห่างไกลจากพื้นที่ที่มีการใช้สารเคมี เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ได้มาตรฐานไม่มีการปลอมปน ไม่ใช่เมล็ดพันธุ์ GMO (จีเอ็มโอ) กลับแก้ว และอุบลวรรณ เปรมศรีรัตน์, 2553: 167)

เกษตรอินทรีย์ ศูนย์เศรษฐกิจชายแดน ท้องเทียวิถีชุมชน ประชาชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยมีประเด็นการพัฒนาที่สำคัญคือการพัฒนาและส่งเสริมเกษตรอินทรีย์อย่างครบวงจร โดยมีเป้าประสงค์เชิงยุทธศาสตร์เพื่อเพิ่มรายได้และมูลค่าสินค้าเกษตรอินทรีย์ เพื่อยกระดับสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับรองมาตรฐาน และเพิ่มพื้นที่เกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้ จังหวัดสุรินทร์เริ่มดำเนินนโยบายด้านเกษตรอินทรีย์มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2542 และคณะรัฐมนตรีมีมติเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2544 ประกาศให้จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดนำร่อง การดำเนินงานด้านเกษตรอินทรีย์ ตลอดระยะเวลาการขับเคลื่อนงานด้านเกษตรอินทรีย์จังหวัดสุรินทร์ที่ผ่านมา พบปัญหาอุปสรรค เช่น ขาด การรวมกลุ่มเกษตรกรที่เข้มแข็ง และยังไม่สามารถผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ได้เพียงพอตามความต้องการของตลาด สินค้าเกษตรมีต้นทุนสูงจากการใช้สารเคมีที่มีราคาแพง มีต้นทุนค่าใช้จ่ายในการตรวจรับรองมาตรฐานอินทรีย์ และจำนวนเกษตรกรรุ่นใหม่ที่มีแนวโน้มลดลง ซึ่งเกิดจากสังคมผู้สูงอายุ และการอพยพย้ายถิ่นฐานไปประกอบอาชีพอื่น จากปัญหาดังกล่าวจังหวัดสุรินทร์จึงได้บูรณาการความร่วมมือกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน และภาคประชาชนดำเนินโครงการสุรินทร์รุ่งเรือง สู่เมืองเกษตรอินทรีย์ เพื่อพัฒนาคุณภาพการผลิตและเพิ่มมูลค่าผลผลิต

ส่งเสริมการผลิตอาหารปลอดภัยของจังหวัดสุรินทร์ให้มีความต่อเนื่องและเกิดความยั่งยืน (สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสุรินทร์, 2567)

ดังนั้นคณะผู้วิจัยจึงได้ศึกษาเกษตรอินทรีย์: วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไทยใน จังหวัดสุรินทร์ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตร อินทรีย์ของเกษตรกร และเพื่อเป็นการยกระดับมาตรฐานและส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตร อินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1 เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการจัดการความรู้และส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพภาค การผลิตด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์
2. เพื่อยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์และสร้างเครือข่ายเกษตรอินทรีย์วิถี สู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์

3. วิธีดำเนินการวิจัย

3.1 กลุ่มตัวอย่าง/ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

กลุ่มเป้าหมายเป็นกลุ่มเกษตรกรผู้ทำเกษตรแบบอินทรีย์มาได้หลายปีและมี ประสบการณ์ที่อาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ดังกล่าว โดยใช้วิธีการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างที่มีความรู้ที่ จะสามารถให้ข้อมูลที่สำคัญแบบเจาะจง (Purposive Sampling) คัดเลือกผู้ให้ข้อมูลแบบ เฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) โดยกำหนดเกณฑ์ คือ เป็นผู้ที่มีความรู้ความ เชี่ยวชาญในประเด็นที่ศึกษา และเป็นผู้ที่ยินดีจะให้ข้อมูลเชิงลึกถึงปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นตาม บริบทของพื้นที่ กำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ดังนี้ 1) กลุ่มผู้บริหารภาครัฐ/ผู้นำท้องถิ่น จำนวน 5 คน 2) กลุ่มปราชญ์ชาวบ้าน/นักวิชาการด้านเกษตรอินทรีย์ จำนวน 5 คน 3) กลุ่มตัวแทนชุมชน/ เกษตรกรผู้ทำเกษตรอินทรีย์ จำนวน 15 คน รวม 25 คน

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง หรือการสัมภาษณ์แบบชี้นำ อันเป็นแบบสัมภาษณ์ที่ไม่มีการกำหนดโครงสร้างของข้อคำถาม ที่มีความชัดเจนตายตัว โดยการสร้างแบบสัมภาษณ์ให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบเครื่องมือก่อนนำ แบบสัมภาษณ์ไปลงพื้นที่เก็บข้อมูล

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ นิตยสาร วารสาร สื่อออนไลน์และสื่ออื่น ๆ และประสานงานติดต่อกับ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วน เพื่อสัมภาษณ์เก็บรวบรวมข้อมูล โดยมีขั้นตอนดังนี้

1. ส่งหนังสือเพื่อขอความอนุเคราะห์ในการสัมภาษณ์

2. ติดต่อประสานงานกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อขอความร่วมมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลและนำแบบสอบถามไปสัมภาษณ์ด้วยตนเอง เพื่อชี้แจงรายละเอียดของแบบสัมภาษณ์ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลจริงจากกลุ่มตัวอย่าง

3. นำแบบสัมภาษณ์ที่ได้รับกลับคืนมาตรวจสอบความครบถ้วน ความถูกต้องและความเหมาะสมของข้อมูลและนำข้อมูลไปวิเคราะห์ต่อไป

3.4 การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยได้นำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์เจาะลึกมาใช้ในการกระบวนการวิเคราะห์และประมวลผลข้อมูล โดยดำเนินการร่วมกับกระบวนการรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร ด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลโดยพิจารณาประเด็นหลัก หรือแบบแผนหลักที่พบในข้อมูล ที่ได้รับการสัมภาษณ์ทั้งหมด จากนั้นจึงนำประเด็นหลักมาพิจารณาแบ่งแยกออกเป็นประเด็นย่อย และหัวข้อย่อย อันเป็นกระบวนการวิเคราะห์ โดยการเริ่มต้นจากการวิเคราะห์ภาพรวมไปสู่การวิเคราะห์ประเด็นย่อย

3.7 สรุปผลการวิจัย และการนำเสนอผลการวิจัย

สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาในเชิงเอกสารและภาคสนามจากการสัมภาษณ์ นำมาวิเคราะห์ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย แล้วนำเสนอข้อมูลในรูปแบบการเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์

4. สรุปผลการวิจัย

ผลการวิจัยเรื่อง เกษตรอินทรีย์: วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ เพื่อตอบโจทย์วัตถุประสงค์ในแต่ละข้อมีรายละเอียดสรุปไว้ดังนี้

4.1 รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์

ผลการศึกษารูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรพบว่า เกษตรกร ล้วนมีองค์ความรู้ในการจัดการด้านเกษตรอินทรีย์ ซึ่งจำแนกได้เป็น 4 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านการแสวงหาความรู้ 2) ด้านการจัดเก็บความรู้ 3) ด้านการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ความรู้ และ 4) ด้านการประยุกต์และใช้ประโยชน์จากความรู้

4.2 ยกระดับมาตรฐานและส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์

การยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ผลการศึกษาพบว่า การยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ มีหลักการและวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้ 1) การพัฒนาแนวคิด 2) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้เบื้องต้นจากข้อมูลที่มีอยู่ (Preliminary Business/Financial and Technical Assessment)

3) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้อย่างละเอียด (Detailed Business/Financial and Technical Assessment) และ 4) การพัฒนาแนวคิดผลิตภัณฑ์ การพัฒนาผลิตภัณฑ์ต้นแบบ และการทดสอบผลิตภัณฑ์ (Concept Development and Product Testing) การทดสอบตลาด (Test Marketing) เป็นขั้นตอนภายหลัง 5) การวางผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด (Launch) ภายหลังจากการวางผลิตภัณฑ์ใหม่ออกสู่ตลาด กลุ่มเกษตรกรต้องมีการทดสอบผลและนำผลมาปรึกษาหารือกัน ซึ่งถ้าพบปัญหาจะได้มีการปรับปรุงได้ทัน่วงที่ก่อนผลิตอย่างเต็มกำลังการผลิต

5. อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “เกษตรกรอินทรีย์: วิธีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์” มีข้อค้นพบจึงนำมาอภิปรายผลดังนี้

5.1 รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ จากการวิเคราะห์รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยเห็นว่าประเด็นที่ควรนำมาอภิปรายผลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย ดังนี้

ผลการศึกษารูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า สาเหตุที่องค์ความรู้ในการจัดการด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ จึงเป็นจำแนกเป็น 4 ด้าน มีการแสวงหาความรู้เป็นต้น เพราะว่าการจัดการความรู้ของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์มีรูปแบบเฉพาะตน ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของปราโมทย์ เหลาลาภะ (2555: 69) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า สภาพการจัดการความรู้ของกลุ่มเกษตรกร ได้แก่ 1) การแสวงหาความรู้ กลุ่มเกษตรกรทำนา แสวงหาความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านจากพ่อแม่ ปู่ย่า ตายาย แสวงหาความรู้สมัยใหม่จากหัวหน้ากลุ่ม หมอдинหมอข้าว สมาชิกกลุ่ม สื่อต่าง ๆ หน่วยงานส่งเสริมการเกษตรของรัฐในท้องถิ่น เกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จ ส่วนกลุ่มเกษตรกรทำสวน ยางพาราแสวงหาความรู้จากหัวหน้ากลุ่มครูยาง สมาชิกกลุ่มตลาดจำหน่ายยางประจำกลุ่ม สวนยางพารา สำนักงานกองทุนสงเคราะห์การทำสวนยางประจำท้องถิ่น ตลาดกลางจำหน่ายยางพารา สื่อต่าง ๆ วิธีการเรียนรู้ ได้แก่ การเลียนแบบ การซึมซับ การสอน การสาธิต การสอบถาม การฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การประชุมการพบปะพูดคุย 2) การจัดเก็บความรู้ เกษตรกรส่วนใหญ่จัดเก็บความรู้แบบการจดจำมากกว่าการจดบันทึก เนื่องจากเป็นวิธีที่ง่ายและสามารถนำความรู้ออกมาใช้ได้ทันที 3) การสร้างความรู้ เกษตรใช้ประสบการณ์ ความรู้เดิม และการสังเกตเป็นฐานคิด เพื่อสร้างความรู้ใหม่ด้วยการทดลองปฏิบัติ การลองผิดลองถูก 4) การประเมินความรู้ เกษตรกรมีการประเมินก่อนและหลังการใช้ความรู้ 5) การใช้ความรู้ คือ การใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน การใช้ความรู้สมัยใหม่ และการประยุกต์ใช้ภูมิ

ปัญญาพื้นบ้านผสมผสานกับความรู้สมัยใหม่ 6) การแลกเปลี่ยนความรู้ มี 4 รูปแบบ คือ การแลกเปลี่ยนความรู้ระดับครอบครัว ระดับกลุ่ม ระดับชุมชน และระดับเครือข่าย วิธีการแลกเปลี่ยนความรู้ คือ การสอน การสาธิต การบอกเล่า การพบปะพูดคุย การประชุม การฝึกอบรม และการศึกษาดูงาน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ อัญชลี ยิ้มสมบูรณ์ และคณะ (2554: 56) ได้ศึกษาการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการแสวงหาความรู้ เกษตรกรได้สอบถามผู้นำชุมชน พัฒนาการ หรือผู้ที่เกี่ยวข้องที่มีความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งสังเกตการประกอบอาชีพจากเกษตรกรท่านอื่น และการเข้าร่วมประชุม แลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกัน 2) ด้านการจัดเก็บความรู้ ในชุมชนมีการรวบรวมความรู้ และมีการจัดเก็บความรู้ในรูปแบบเอกสาร เพื่อให้เกษตรกรสามารถขอข้อมูลเพื่อนำไปใช้ในการประกอบอาชีพได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว 3) ด้านการแลกเปลี่ยนและเผยแพร่ความรู้ ในชุมชนนำความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์จากประสบการณ์ และเอกสารจากการประชุม อบรม สัมมนา มาแลกเปลี่ยนความรู้ตลอดจนการเผยแพร่ความรู้การทำเกษตรอินทรีย์ร่วมกัน ทุกวันจันทร์ถึงวันศุกร์ของทุกเดือน ทำให้เกิดเครือข่ายการแลกเปลี่ยนความรู้ทั้งในชุมชนและต่างชุมชน 4) ด้านการประยุกต์ใช้และใช้ประโยชน์จากความรู้ เกษตรกรนำความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์มาประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพ ช่วยลดต้นทุนในการผลิต ผลผลิตและรายได้เพิ่มมากขึ้น สามารถนำความรู้และประสบการณ์ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับมา ปรับเป็นแนวทางแก้ปัญหาและเชื่อมโยงในการประกอบอาชีพได้ และยังช่วยอนุรักษ์ดินและน้ำ ทำให้สุขภาพกายและสุขภาพจิต คุณภาพชีวิตในครอบครัว สิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น

5.2 ยกระดับมาตรฐานและส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรไทย ในจังหวัดสุรินทร์ จากการศึกษาการยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า การยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ มีหลักการและวิธีดำเนินการดังต่อไปนี้

1) การพัฒนาแนวคิด (Idea Generation) 2) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้เบื้องต้นจากข้อมูลที่มีอยู่ (Preliminary Business/Financial and Technical Assessment) 3) การประเมินทางด้านธุรกิจ การเงิน และเทคโนโลยีที่ใช้อย่างละเอียด (Detailed Business/Financial and Technical Assessment) 4) การพัฒนาแนวคิดผลิตภัณฑ์ 5) การวางแผนผลิตภัณฑ์ออกสู่ตลาด (Launch) เป็นขั้นตอนในการใช้กลยุทธ์ทางการตลาดกับผลิตภัณฑ์เมื่อออกสู่ตลาด สอดคล้องกับงานวิจัย นิศารัตน์ โชติเชย และกิตติชัย เจริญชัย (2562: ก) ได้ศึกษารูปแบบการจัดการนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรอินทรีย์ เพื่อยกระดับคุณภาพการผลิต และการเพิ่มช่องทางการตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์และผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเห็ดใน

จังหวัดมหาสารคาม ผลการวิจัยมีดังนี้ วิสาหกิจชุมชนกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเห็ด จะต้องพัฒนาคุณภาพสินค้าการเกษตรอินทรีย์ จนได้รับการรับรองมาตรฐานการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice: GAP) หรือมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (Organic Agricultural Certification Thailand : ACT) มากขึ้น ซึ่งจะทำให้วิสาหกิจชุมชนมีต้นทุนการผลิตลดลง และมีช่องทางการตลาดมากขึ้น ก่อให้เกิดรายได้เพิ่มขึ้น และเป็นผู้มีความสามารถในการผลิตและการตลาด ทำให้มีความสามารถในการแข่งขันเพิ่มขึ้น รวมทั้งทำให้วิสาหกิจชุมชนอยู่รอดและเติบโตได้อย่างยั่งยืน เพื่อก้าวสู่ผู้จัดการฟาร์มที่เป็นมืออาชีพ (Smart Farmer) ต่อไป โดยในการยกระดับมาตรฐานส่งเสริมผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ ได้คัดเลือกกลุ่มเป้าหมายของโครงการจำนวน 2 กลุ่ม คือ

1) กลุ่มปลูกผักอินทรีย์บ้านบัวขุนจง อำเภอบัวเขต จังหวัดสุรินทร์

กลุ่มนี้มีการปลูกผักอินทรีย์ตลอดปีไม่มีการเว้นช่วงแม้ในฤดูฝนก็ตาม ทางผู้นำชุมชนและกลุ่มเกษตรกร ได้ทดลองและดำเนินการปลูกผักอินทรีย์ จนประสบความสำเร็จสามารถปลูกผักส่งตลาดหรือลูกค้าที่ต้องการได้ทุกวัน กระทั่งมีการสนับสนุนการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้เชิงเกษตรบ้านบัวขุนจง โดยพัฒนาแปลงเกษตรของบ้านบัวขุนจงให้เป็นแหล่งเรียนรู้ด้านวิถีเกษตรกรรม เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้เชิงเกษตร และนำความรู้มาปรับใช้ในการบริหารจัดการการทำเกษตร ถือเป็นการส่งเสริมรายได้ให้เกษตรกรสามารถนำผลผลิตมาจำหน่าย และกำหนดราคาขายได้เอง ลดปัญหาการค้าสินค้าทางเกษตรตกต่ำจากผลผลิตล้นตลาด และยกระดับคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและประชาชนในพื้นที่

2) กลุ่มนาแปลงใหญ่ผู้ผลิตข้าวอินทรีย์จังหวัดสุรินทร์: สหกรณ์

การเกษตรอินทรีย์สุรินทร์ จำกัด กลุ่มนี้มีการแปรรูปและยกระดับผลิตภัณฑ์ข้าวอินทรีย์ออกจำหน่ายตลาดไทยและส่งออกนอกประเทศ โดยจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบของสหกรณ์โดยได้ชื่อว่า สหกรณ์การเกษตรอินทรีย์สุรินทร์ จำกัด จุดเด่นของกลุ่มนี้คือ เป็นกลุ่มที่มีสมาชิกปลูกข้าวอินทรีย์ในนาแปลงใหญ่ โดยมีการดำเนินงานตามแผนงานที่ได้กำหนดเอาไว้ ซึ่งในการผลิตข้าวเป็นไปตามเกณฑ์ของการทำเกษตรอินทรีย์ทุกขั้นตอน รวมทั้งหมด 14 ขั้นตอน คือ 1) การเลือกพื้นที่ปลูก 2) การเลือกใช้พันธุ์ข้าว 3) การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวโดยใช้พันธุ์ข้าว 105 4) การเตรียมดิน 5) วิธีปลูก 6) การจัดการความอุดมสมบูรณ์ของดิน 7) ระบบการปลูกพืช 8) การควบคุมวัชพืช 9) การป้องกันกำจัดโรค แมลง และสัตว์ศัตรูพืช 10) การจัดการน้ำ 11) การเก็บเกี่ยว การนวดและการลดความชื้น 12) การเก็บรักษาข้าวเปลือก 13) การสี และ 14) การบรรจุหีบห่อเพื่อการค้าหรือจำหน่าย ซึ่งการทำเกษตรอินทรีย์ในแต่ละขั้นตอนนี้สอดคล้องกับงานวิจัยของ (สุรัตน์ สุขมัน, 2559: ก) ได้ศึกษาการพัฒนาแบบการทำนาข้าวเกษตรอินทรีย์ กรณีศึกษากลุ่มชาวบ้านโนนโก ตำบลโนนโก อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์ ผลการวิจัยพบว่า พันธุ์ข้าวที่ผู้วิจัยได้ทำการเลือกนำมาใช้ในการวิจัย คือ พันธุ์ข้าวหอม 105 เมล็ดพันธุ์ ในส่วนเรื่องการเตรียมเมล็ดพันธุ์ เนื่องจากว่าในการวิจัย

ครั้งนี้ใช้พื้นที่ไม่มาก ผู้วิจัยได้ใช้เมล็ดพันธุ์เพียงครึ่งกิโลกรัม การเตรียมดิน ในการเตรียมดินนั้น ผู้วิจัยได้ใช้ดินในพื้นที่การทำวิจัย ซึ่งมีลักษณะเป็นดินร่วนปนทราย ผสมกับแกลบดำ ผสมกับ ปุ๋ยคอกที่เป็นขี้วัวขี้ควายของเกษตรกรที่ร่วมดำเนินการวิจัยในครั้งนี้ โดยใช้อัตราส่วนในการ ผสมดังนี้ ดิน แกลบดำ ปุ๋ยคอก ในอัตราส่วน 10 : 3 : 1 การปลูก ในการดำเนินการปลูกนั้น ผู้วิจัย ได้ใช้วิธีการนำเมล็ดพันธุ์ที่ผ่านการคัดกรองแล้ว นำไปเพาะเป็นต้นกล้า ประมาณ 20 วัน ต้นกล้ามีความสูง ประมาณ 25 cm จากนั้นเกษตรกรได้ดำเนินการถอนต้นกล้าเพื่อไปปักดำ ในบ่อซีเมนต์ การกำจัดวัชพืช เนื่องจากว่าในการปลูกข้าวด้วยวิธีปลูกในบ่อซีเมนต์นี้ สามารถควบคุมระดับน้ำได้ สามารถขังน้ำทำให้วัชพืชไม่สามารถขึ้นได้ จึงเป็นผลดีมาก เนื่องจากไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องวัชพืช การใส่ปุ๋ย เนื่องจากตอนเตรียมดินบรรจุลงในบ่อซีเมนต์ นั้นผู้วิจัยได้ผสมปุ๋ยคอกที่เป็นขี้ควาย ขี้วัว ผสมลงไปดินด้วย ดังนั้นการใส่ปุ๋ยในครั้งต่อไป ผู้วิจัยจะสังเกตจากการเจริญเติบโตของต้นกล้า ถ้าต้นกล้าเจริญเติบโตไม่ดี ผู้วิจัยก็จะใส่ปุ๋ย เฉพาะบ่อที่ต้นกล้าเจริญเติบโตไม่ดี การจัดการน้ำ การจัดการระบบน้ำในการปลูกข้าวในบ่อ ซีเมนต์นั้น ง่ายต่อการจัดการระบบน้ำมาก เพราะสามารถควบคุมปริมาณน้ำได้ง่าย เพราะน้ำ ที่อยู่ในบ่อไม่รั่วไหลออกจากภายนอกได้ การป้องกันโรค แมลงและศัตรูศัตรูข้าว ในการ ทดลองการปลูกข้าวในบ่อซีเมนต์ที่ผู้วิจัยดำเนินการนั้น ยังไม่พบโรคที่เกิดกับข้าวที่ปลูก คงอาจจะเป็นเพราะว่ามีปริมาณในการปลูกน้อย จึงไม่มีปัญหาเรื่องโรคที่เกิดกับข้าวที่ปลูก ส่วนเรื่องแมลงก็มีน้อยมากจะมีก็แค่แมลงเต่าทอง และแมลงตาม ธรรมชาติเพียงเล็กน้อยจึง ถือได้ว่าไม่ใช่ปัญหาหรืออุปสรรคในการดำเนินการแต่อย่างใด แต่ที่มีปัญหามาก คือจะมีนก ที่มากอยจิกกินเมล็ดข้าว ตอนที่ข้าวแตกรวงทำให้เกิดความเสียหาย การเก็บเกี่ยว ในการ ดำเนินการปลูกข้าวในบ่อซีเมนต์นั้นเนื่องจากว่าผู้วิจัยได้ดำเนินการมาถึงขั้นตอนการปักดำ และต้องรอ ระยะเวลาอีกประมาณ 90 วัน ถึงจะเก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บเกี่ยว ด้วยมือและทำการตรวจสอบรวงข้าว รวงที่ใหญ่ที่สุดมีจำนวนเมล็ดข้าว 224 เมล็ด ส่วนรวงที่ เล็กที่สุดมีจำนวน 43 เมล็ด น้ำหนักข้าวในหนึ่งบ่อได้ประมาณ 2 กิโลกรัม

กลุ่มเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ทั้งสองนั้น มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกันและ กัน สามารถสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจแก่ตลาดที่เข้ามาซื้อผลผลิตของกลุ่ม ทำให้มี ตลาดจำนวนมากเข้ามาติดต่อซื้อสินค้า กลุ่มเกษตรกรสามารถบริหารจัดการกลุ่มอย่างมี ประสิทธิภาพและปรับตัวเข้ากับตลาดแต่ละแห่งได้เป็นอย่างดี โดยมีวิธีดำเนินการสร้าง เครือข่ายเกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ดังต่อไปนี้

- 1) ขั้นตอนและผลการพัฒนาเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ มี 6 ขั้นตอน คือ (1) การกำหนด เป้าหมายพัฒนาเครือข่ายเกษตรอินทรีย์ (2) การกำหนดตัวชี้วัดความเข้มแข็งของเครือข่าย กลุ่มเกษตรอินทรีย์จังหวัดสุรินทร์ (3) การกำหนดแนวยุทธศาสตร์การพัฒนาเครือข่ายเกษตร อินทรีย์ (4) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้โดยการไปศึกษาดูงานในสถานที่ ๆ ทำเกษตรอินทรีย์ (5) การติดตามผลการดำเนินงาน (6) การประเมินผลการพัฒนาเครือข่าย 2) ปัจจัยการที่

เกี่ยวข้องกับการสร้างเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ มี 2 ปัจจัย คือ 1) ปัจจัยภายในการบริหารจัดการเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์ 2) ปัจจัยภายนอกในการบริหารจัดการเครือข่ายกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์จังหวัดสุรินทร์ ซึ่งในการสร้างเครือข่ายของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ดังกล่าวนี้มีความสอดคล้องกับงานวิจัยของ ธวัชชัย เฟ็งพิณิจ และคณะ (2562: 211) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “เกษตรกรประณีต: องค์ความรู้และการพัฒนาเกษตรกรต้นแบบ” คณะผู้วิจัยได้เลือกเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เครือข่าย ในพื้นที่ 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น นครราชสีมา สุรินทร์ บุรีรัมย์ และอำนาจเจริญ ผลการวิจัยพบว่า องค์ความรู้เกษตรกรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พอเพียง ใช้พื้นที่อย่างละเอียดลออ เลี้ยงและปลูกที่กินได้สร้างประสบการณ์ตรง และพึ่งตนเองได้ การพัฒนาเกษตรกรต้นแบบของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย พัฒนาแนวคิด แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ทำอย่างต่อเนื่อง และรวมกลุ่มพึ่งกันเอง

6. ข้อเสนอแนะ

ผู้วิจัยได้ให้ประเด็นข้อเสนอแนะแก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ช่วยกันนำไปปฏิบัติปรับใช้ตามบริบทของแต่ละฝ่าย เพื่อบูรณาการร่วมกัน ดังนี้

6.1 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากผลการวิจัย ผู้วิจัยได้เรียบเรียงสรุปข้อเสนอแนะการยกระดับมาตรฐานผลิตภัณฑ์เกษตรกรอินทรีย์ของกลุ่มเกษตรกรจังหวัดสุรินทร์ดังนี้

1. ควรมีหน่วยงานจากภาครัฐ เอกชน โดยเฉพาะองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เข้ามามีบทบาทสนับสนุนในการรวบรวมข้อมูลองค์ความรู้ด้านเกษตรกรอินทรีย์ของเกษตรกร โดยนำหลักวิชาการ เข้ามาร่วมวิเคราะห์ สังเคราะห์กับองค์ความรู้ของกลุ่มเกษตรกร เพื่อความเชื่อถือได้ของข้อมูล โดยจัดเก็บในรูปแบบที่สะดวกในการเข้าถึงความรู้ สามารถแบ่งปันและถ่ายทอดไปยังเกษตรกรที่สนใจได้

2. สมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ควรได้รับการส่งเสริมพัฒนาความรู้ความสามารถอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ เพื่อที่จะนำความรู้ที่ได้มาพัฒนาการทำเกษตรอินทรีย์ และตรงตามความต้องการของตลาด

3. ควรรณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์แบบผสมผสาน เพื่อเป็นผลดีต่อสุขภาพของตัวเกษตรกรเอง

6.2 ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้จากผลการวิจัยที่สรุปมายังมีประเด็นที่สามารถศึกษาวิจัยเพิ่มเติมได้อีก จึงขอเสนอหัวข้อในการวิจัยครั้งต่อไป ดังนี้

1. ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของเกษตรกรไทยผู้ทำเกษตรอินทรีย์

2. สหกรณ์การเกษตร: บทบาทที่สำคัญต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรไทย
3. เกษตรอินทรีย์วิถีพุทธเพื่อส่งเสริมความเป็นเกษตรกรที่สมบูรณ์
4. ควรมีการวิเคราะห์รูปแบบและการจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกรในเชิงบูรณาการ เพื่อให้สามารถนำรูปแบบการจัดการความรู้ไปใช้ในด้านอื่น ๆ มากขึ้น

7. องค์ความรู้ที่ได้รับ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง เกษตรอินทรีย์: วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรไทยในจังหวัดสุรินทร์ ผู้วิจัยมีข้อค้นพบดังนี้

เกษตรกรมีการนำข้อมูล องค์ความรู้ไปใช้ในการตัดสินใจในการเพาะปลูก การใช้ปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์ที่มีคุณภาพสูง การใช้นวัตกรรมมาปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้น และการใช้เครื่องจักรกลและเทคโนโลยีสมัยใหม่ต่าง ๆ สามารถช่วยเพิ่มผลผลิตและคุณภาพผลผลิตต่อแรงงานและต่อพื้นที่ที่มีจำกัดได้ เกษตรกรค่อนข้างมีความพร้อมในการใช้ digital technology ซึ่งสะท้อนจากการใช้ smartphone และแอปพลิเคชันต่าง ๆ แต่ส่วนใหญ่ใช้เพื่อการติดต่อสื่อสารและติดตามเครือข่ายสังคมมากกว่าเพื่อการทำเกษตร โดยแอปพลิเคชันที่เกษตรกรใช้มากที่สุด ได้แก่ LINE Facebook และ YouTube มีเกษตรกรเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่รู้จักและใช้แอปพลิเคชันเพื่อวัตถุประสงค์ทางการเกษตร เกษตรกรส่วนใหญ่ที่มีสมาร์ตโฟนจะใช้ LINE เป็นช่องทางหลักในการสื่อสาร ส่งต่อข้อมูล และกระจายข่าว ทั้งระหว่างเพื่อนเกษตรกร กับหัวหน้ากลุ่ม หัวหน้าชุมชน ตลอดจนเจ้าหน้าที่เกษตร ทักษะการใช้งาน digital technology ของเกษตรกรอยู่ในเกณฑ์ค่อนข้างดีแม้จะมีอายุมาก เกษตรกรมีการลงรูปการเจริญเติบโตของพืชที่ปลูกใน Facebook ให้เพื่อนดู และเรียนรู้เทคนิคการเพาะปลูกใหม่ ๆ และค้นคว้าข้อมูลเวลามีปัญหาด้านการเกษตรโดยใช้ YouTube

เกษตรอินทรีย์เป็นระบบการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับการดูแลสุขภาพและสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง ซึ่งพบว่า ประเทศไทยทุกภูมิภาคในสมัยโบราณได้มีการผลิตเกษตรอินทรีย์โดยผ่านภูมิปัญญา ไม่พึ่งพิงสารเคมีใดๆ มีกลไกการผลิตที่เอื้อต่อการดำเนินชีวิต สภาพแวดล้อมไม่ถูกทำลาย การสร้างเครือข่ายเกษตรอินทรีย์วิถีสู่ความยั่งยืนของเกษตรกรในจังหวัดสุรินทร์ พบว่า กลุ่มเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์มีการสร้างเครือข่ายระหว่างกันและกัน สามารถสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจแก่ตลาดที่เข้ามารับซื้อผลผลิตของกลุ่ม ทำให้มีตลาดจำนวนมากเข้ามาติดต่อซื้อสินค้า กลุ่มเกษตรกรสามารถบริหารจัดการกลุ่มได้อย่างมีประสิทธิภาพและปรับตัวเข้ากับตลาดแต่ละแห่งได้เป็นอย่างดี

เอกสารอ้างอิง

- ธวัชชัย เพ็งพิณิจ และคณะ. (2562). เกษตรประณีต: องค์ความรู้และการพัฒนาเกษตรกร
ต้นแบบ. **วารสาร มจร พุทธปัญญาปริทรรศน์**, 4(2), 209-224.
- นิศารัตน์ โชติเชย และกิตติชัย เจริญชัย. (2562). รูปแบบการจัดการนวัตกรรมผลิตภัณฑ์ทาง
การเกษตรอินทรีย์ เพื่อยกระดับคุณภาพการผลิต และการเพิ่มช่องทางการตลาด
สินค้าเกษตรอินทรีย์และผลิตภัณฑ์แปรรูปทางการเกษตรอินทรีย์ของวิสาหกิจ
ชุมชนกลุ่มเกษตรกรผู้เพาะเห็ดในจังหวัดมหาสารคาม. **รายงานการวิจัย**.
คณะวิทยาการจัดการ: มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม.
- ปราโมทย์ เหลลาลาภะ. (2555). การจัดการความรู้ของเกษตรกรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
วารสารศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 10(2), 69-81.
- ศิริเมฆ กليبแก้ว และอุบลวรรณ เปรมศรีรัตน์. (2553). เครือข่ายการสื่อสารของเกษตรกรผู้ปลูก
ข้าวหอมมะลิอินทรีย์ โครงการเกษตรอินทรีย์ จังหวัดสุรินทร์. **วารสารนิเทศศาสตร์**,
28(1), 166-187.
- สุรัตน์ สุขมัน. (2559). การพัฒนารูปแบบการทำนาข้าวเกษตรอินทรีย์ กรณีศึกษากลุ่มชาวนา
บ้านโพนโก ตำบลโพนโก อำเภอสนม จังหวัดสุรินทร์. **รายงานวิจัย**.
โครงการวิจัยงบประมาณแผ่นดิน (วช.). มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- อัญชลี ยิ้มสมบูรณ์ และคณะ. (2554). การจัดการความรู้ด้านเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร
อำเภอบางคนที่ จังหวัดสมุทรสงคราม. **วารสารบรรณศาสตร์ มศว**, 4(2), 56-66.
- สำนักงานประชาสัมพันธ์จังหวัดสุรินทร์. (2567). **จังหวัดสุรินทร์ขับเคลื่อนสุรินทร์รุ่งเรือง
สู่เมืองเกษตรอินทรีย์**. เข้าถึงได้จาก [https://surin.prd.go.th/th/content/
category/index/id/33](https://surin.prd.go.th/th/content/category/index/id/33) (สืบค้นเมื่อ 11 พฤษภาคม 2567).